

El Gulag, els camps del terror soviètic

Agnès Clavera i Casadellà (Universitat Autònoma de Barcelona)

Resum / Resumen / Abstract

La autora presenta les arrels i característiques del sistema penal rus durant l'estalinisme, el Gulag. / *La autora presenta las raíces características del sistema penal ruso durante el estalinismo, el Gulag.* / *The author presents the roots and basic lines of penal system under Stalin government, the Gulag.*

Paraules clau / Palabras clave / Key Words

Gulag, industrialització, Tercer Reich, tsar / *Gulag, industrialización, Tercer Reich, zar* / *Gulag, industrialisation, Third Reich, tsar.*

1. En una primera aproximació a la història de la URSS, ens adonem que diversos aspectes del seu funcionament polític, econòmic i institucional no són exclusius del sistema soviètic. Com en altres països de l'Europa d'entreguerres, es prioritza la industrialització, s'imposa un sistema de partit únic amb un dictador al capdavant i s'acaba amb qualsevol intent de democràcia parlamentària. Possiblement, allò que diferencia la URSS de la resta de països europeus, és el grau de violència que la població pateix de la mà del seu propi govern. El sistema repressiu soviètic es basa en dues eines fonamentals: la policia política i el vast sistema penal conegut com a Gulag. El terror estalinista és remarcable en dos sentits, primer, per l'alt nombre de víctimes, i segon, perquè moltes d'aquestes víctimes eren alts oficials i alts càrrecs de la nomenklatura.

2. La història del sistema de camps de treballs forçats del Gulag és inseparable de la mateixa història i vida de la URSS. No es tracta doncs, d'un fenomen isolat. El Gulag creix i evoluciona en un moment i en unes circumstàncies determinades, en relació amb tres contextos determinats: la història de la Unió Soviètica, la tradició tsarista de presons i exilis, i el clima particular que es viu a l'Europa d'entreguerres i que dóna lloc a altres fenòmens com els camps de concentració nazis d'Alemanya i dels territoris ocupats per l'exèrcit del Tercer Reich.

3. El Gulag no sorgeix del no res, sinó que és un reflex dels estàndards generals de la societat que l'envolta. Si els camps són desordenats, si els grups de treball són potiners i els guàrdies brutals, en part és perquè el desordre, la potineria i la brutalitat, també formen part de la vida a la URSS. En determinats períodes, la vida a la Unió Soviètica es fa tan horrible, insuportable i inhumana com en els camps.

4. Un cop assolit el poder pels bolxevics el 1917, la base política sobre la que se sustenta el Sovnarkom és molt estreta, sense els menxevics ni els socialistes revolucionaris i ni tan sols els socialistes revolucionaris d'esquerra, i després de la dimissió de tres Comissaris del Poble, tampoc agrupa tots els bolxevics. Lenin no està disposat a perdre, per falta de contundència, allò que ha assolit, i ràpidament ho demostra amb l'ús de la força per expulsar als diputats de l'Assemblea Constituent reunida el 5 de gener de 1918. El líder bolxevic ben aviat considera

necessari fer-se amb unes eines que li permetin controlar la situació. Es concedeix una autonomia il·limitada a una Comissió Extraordinària i al seu cap, Fèlix Dzerzhynski. És el naixement de la Vetxeca o Txeca, que és com es coneixerà vulgarment la Comissió Extraordinària per combatre el Sabotatge i la Contrarevolució. Lenin opta per l'ús d'un terror generalitzat per a la consolidació d'un règim revolucionari, fent una analogia amb la Revolució Francesa.

5. Al poc de crear-se la Txeca es convida els soviets de totes les regions a crear comissions similars i s'estableix un tribunal revolucionari per jutjar “aquells qui organitzin revoltes contra el Govern Obrer i Camperol, aquells qui se l'hi oposin activament o no l'obeeixin, o aquells qui incitin a altres a oposar-s'hi o a desobeir-lo”. Els assassinats indiscriminats de bolxevics i d'adversaris comencen a ser un fet habitual en moltes parts del país. La ferocitat de la guerra civil duu a atrocitats en tots dos bàndols: el “terror roig” i el “terror blanc” passen a formar part del vocabulari polític. L'objectiu de la violència en l'àmbit civil és aterrir tots els grups socials hostils. La recomanació de Lenin als comunistes de Penza ho deixa ben clar: “Feu-ho de manera que a centenars de quilòmetres a la rodona la gent els pugui veure i tremoli!”.¹ Segons els informes oficials citats per Robert Service, entre 1918 i 1920 la Txeca mata 12.733 presoners, però altres estimacions eleven la xifra a 300.000. Altres presoners són internats a les presons o en camps de concentració, creats a partir de dos decrets oficials de setembre de 1918 i abril de 1919. El “decret del Terror Roig” del 5 de setembre de 1918, autoritza a la Vetxeca a aïllar els enemics de classe en camps de concentració, i disparar contra totes aquelles persones relacionades amb organitzacions de la Guàrdia Blanca, complots i insurreccions. Aquesta onada de terror, amb arrests, empresonaments i assassinats, molt més ben organitzats que en els mesos anteriors gràcies a la seva institucionalització, esdevenen un factor cabdal pel triomf bolxevic a la guerra civil.

6. Com moltes altres institucions bolxevics, els camps són creats *ad hoc*, amb presses, com una mesura d'emergència en plena guerra civil. Tot i així, Lenin ja havia admès més d'una vegada el pla d'organitzar una mena de treballs obligats pels rics capitalistes. Durant el gener de 1918 encara és més vehement i escriu que acceptaria “l'arrest de sabotejadors milionaris que viatgen en compartiments de tren de primera o segona classe. Suggerixo castigar-los a mig any de treballs forçats en una mina”.² Durant la guerra civil doncs, ja s'està gestant l'embrió dels futurs camps del Gulag de la dècada dels trenta.

7. Les poques presons que hi ha estan molt poblades i són inadequades. Aquesta superpoblació força l'adopció de mesures per tal de solucionar el problema, agreujat per l'augment del nombre d'arrests provocats per la Revolució, a més, els nous llogaters no es poden adequar ni integrar al sistema penitenciari existent. Què s'ha de fer amb ells? La solució es troba aviat, el 4 de juny de 1918, Trotski ordena que un grup de presoners de guerra txecs siguin desarmats i instal·lats en un Kontslager: un camp de concentració. La Txeca és l'organització que reuneix les millors condicions per a convertir-se en l'encarregada de la feina d'empresonament dels “enemics de classe” en “camps especials”. No té l'obligació de seguir les lleis, no ha de tenir en compte l'aparell judicial. La Txeca és una “comissió extraordinària”

1. Service, Robert, *Historia de Rusia en el siglo XX*, Barcelona, Crítica, 2000, p.115.

2. Applebaum, Anne, *Gulag. A History Of The Soviet Camps*, Londres, The Penguin Press, 2003, p. 29.

precisament pel fet de que existeix fora de la legalitat ordinària.³ Si el Terror Roig és cabdal per a la consolidació del poder dels bolxevics, els camps de concentració, anomenats ara “camps especials”, són crucials pel Terror Roig.

8. En un arxipèlag del Mar Blanc, a Solovetski,⁴ és on es planeja i construeix el primer camp genuïnament soviètic, ocupant diferents illots i les antigues esglésies i edificis d'un antic monestir del segle XVII. Els primers presoners començaran a arribar l'estiu de 1920. El folklore dels supervivents del Gulag (acrònim per Glavnoe Upravlenie Lagerei, Direcció Principal dels Camps)⁵ l'ha recordat sempre com el primer de tots els camps, tot i que en aquell temps ja existeix un ampli ventall de camps per tot Rússia. Solovetski també té un significat especial per la policia secreta soviètica: potser no és l'únic el 1920, però és el seu camp. Aquí és on aquesta institució aprèn com utilitzar la força de treball esclava per treure'n beneficis. Solovetski serà l'embrió, el model a partir del qual el Gulag s'escamparà per tota la Unió Soviètica.

9. Però el sistema no s'imposa de manera completament definida des del primer dia, sinó que evoluciona a mida que el propi país i les seves institucions evolucionen. Durant aquests primers anys, els presoners no estan organitzats per realitzar un treball rendible. La primera solució amb els presoners polítics serà aïllar-los de la resta de la població el màxim possible. Això converteix els camps en un desastre econòmic, costen diners i soldats. Fins a la meitat de la dècada dels anys vint, els líders soviètics no tenen clar si l'objectiu primordial dels camps és reeducar presoners, castigar presoners, o treure beneficis pel règim.

10. És la consecució del poder de Stalin, la abolició de la NEP i la imposició de l'economia planificada i centralitzada que fa que les coses canviïn, i molt, als camps. La col·lectivització comporta innumerables arrests de kulaks que són enviats a nous camps, allí són obligats a treballar com a mà d'obra esclava. Stalin ha declarat “l'ofensiva del socialisme en tots els fronts”, el país necessita treure rendiment de les matèries primeres del seu subsòl, que fins aquell moment no s'havien explotat per la seva situació geogràfica, en zones de temperatures extremadament baixes que fan quasi impossible la vida, a més de la manca d'una tecnologia preparada i eficient. La simbiosi d'aquestes dues variables, presoners i terres per colonitzar i explotar, converteix el Gulag en un actiu econòmic fonamental per a la industrialització del país. D'allí surt una tercera part de l'or del país, la majoria del ferro i de la fusta. Els camps es converteixen en conjunts de barraques inhòspites cobertes de neu durant vuit mesos de l'any, envoltades d'un tancat de filferro i vigilades per guàrdies i comandaments que pertanyen a la policia secreta. L'objectiu fonamental és que cada un dels presoners es converteixi en una peça més de l'aparell productiu del país. En cap cas es tracta de camps d'extermini, tot i que la mort és un fet més que habitual.

11. La necessitat de mantenir els presoners vius per a treballar acaba convertint aquesta maquinària en una mena de ciencia per tal d'assegurar-se mà d'obra, al cost més baix possible. S'inicia el mètode d'alimentació de presoners d'acord amb el volum de la seva feina. És tracta d'un sistema mortífer, que acaba amb els presoners més dèbils en poques setmanes i que serà el

-
3. La Txeca acabarà sent un òrgan encarregat de la vigilància, l'arrest, la instrucció del sumari, la fiscalia, el tribunal i l'execució de la sentència.
 4. Es tracta d'un petit arxipèlag en el mar Blanc pràcticament aïllat a l'hivern, seu d'un antic monestir de clausura. A l'entrada un cartell deia: Amb mà de ferro conduïrem a la Humanitat fins a la felicitat. A partir de 1929 el camp va abastar de mà d'obra el Canal del Mar Blanc.
 5. El significat literal de l'acrònim Gulag és Direcció Principal dels Camps, és a dir, estrictament la instància administrativa encarregada de la gestió dels camps de 1930 a 1953; per extensió, però, el mot ha pres el sentit de sistema dels camps o l'univers de camps de concentració soviètics.

culpable de milers i milers de morts amb el pas dels anys. S'ha trobat el camí per convertir el camp de presoners en una institució aparentment rendible econòmicament. A la seva arribada al camp, els presoners són dividits en tres grups d'acord amb les seves capacitats físiques, els que poden fer feines lleugeres i els invàlids. Cada grup rep un tipus de treball diferent i són alimentats segons el seu estatus laboral, les diferències arriben a ser dramàtiques. Així, els de la primera categoria reben 800 grams de pa i 80 grams de carn, els de la segona, 500 grams de pa i 40 grams de carn, i per últim, la tercera categoria, 400 grams de pa i 40 grams de carn.⁶ El mateix sistema acaba per agreujar les diferències i situa cada un dels presoners entre aquells que tenen alguna possibilitat de sobreviure i els que no en tenen cap. El procés és més ràpid i més extrem, perquè les normes de feina, com també succeeix fóra dels camps, són massa elevades, impossibles d'assolir per alguns presoners.

12. Al mateix temps, la violència arbitrària serà menys habitual: l'objectiu principal és el rendiment econòmic i en cap cas, l'extermini. Si la ratlla es sobrepassa i la vida en aquelles condicions es fa impossible, el règim es preocupa d'aportar mà d'obra nova. Però no només l'escassa alimentació i les dures feines fan la vida insuportable en el Gulag. Les baixes temperatures i les possibilitats de supera-les són un altre factor de vital importància per als presoners. De nou, Moscou és l'encarregat d'assignar les peces de roba per a cada un dels habitants del Gulag. Tot i així, les inspeccions que regularment es feien demostren que les existències de roba i sabates sempre són insuficients. En aquestes condicions, amb llargues jornades de feina, pocs dies lliures i tecnologia molt precària, a més de la manca d'una dieta saludable, els accidents són freqüents. Però si als camps la vida dels homes és dura, la de les dones encara ho és més. La criminalitat de la societat dels camps transforma la dona en un objecte de cobdícia o en una esclava sexual potencial, que exerceix sobre ella una pressió contínua.

13. Aquesta nova xarxa de camps de treball de Stalin està controlada per la policia secreta directament, la OGPU sota comandament de Genrikh Iagoda. És tracta, d'un nou règim draconianà que ràpidament ha perdut qualsevol sentit "correctiu" que pogués tenir, convertint-se en una eina destructiva de presoners amb un objectiu eminentment econòmic. Els presoners treballen en quasi totes les activitats econòmiques imaginables -explotació forestal, mineria, construcció, treball fabril, agricultura, disseny d'avions i artilleria- i viuen, en efecte, en un país dins d'un país, quasi com una civilització separada. El Gulag té les seves pròpies lleis, els seus propis costums, la seva moralitat, i fins i tot un parlar específic. És crea una literatura pròpia, amb els seus herois, i deixa una marca en tots aquells que hi van viure, fossin presoners o guàrdies. Als volts de 1939, explicar un acudit o sentir-ne un sobre Stalin, arribar tard a la feina, tenir la mala sort de ser titllat per una amic aterrat o un veí gelós de "conspirador" d'un complot inexistent, tenir quatre vaques en un poble on la majoria en tenen només una, robar un parell de sabates, robar un llapis i una mica de paper d'una oficina per donar-li a un escolar que no en tenia: totes aquestes coses, en circumstàncies determinades, poden suposar una condemna en un camp soviètic. Parents d'una persona que il·legalment havia intentat travessar la frontera, poden ser arrestats segons una llei de 1940, coneguessin l'intent de fuga o no. El terror soviètic té un caràcter fonamental d'instrument social que implica tota la societat, des dels mateixos caps de la policia secreta -Iagoda, Iezhov o Beria- fins els obrers dels centres industrials o els habitants de qualsevol petit poble de l'estepa russa.

6. Applebaum, Anne, *Gulag. A History of the Soviet Camps*, Londres, The Penguin Press, 2003, p. 55.

El pas de camarada a “enemic de classe”

14. Una de les característiques úniques del sistema de camps soviètics és que els presoners, la majoria de les vegades, arriben per via “legal”. Tot i que això no vol dir que el sistema judicial sigui ordinari. Ningú jutja i sentència els jueus de l'Europa ocupada pels nazis, en canvi la major part dels zeks dels camps soviètics han estat interrogats, amb mesures més que dubtoses, jutjats, de forma sovint ridícula, i trobats culpables, encara que es decideixi en menys d'un minut. Però el fet que el sistema repressiu sigui “legal”, no vol dir que tingui una lògica des de la perspectiva de les víctimes. Si les raons per a ser arrestat són variades, també ho són els mètodes. Durant les grans onades d'arrests -la dels kulaks els anys 1929 i 1930, la dels activistes del partit en el 1937-1938, la de les regions annexionades al 1940- molts sospiten que arriba el seu moment senzillament perquè tots aquells que l'envolten estan sent arrestats. Alguns són detinguts a casa, altres a la feina, alguns al carrer i altres en el tren. Tot i així, la forma més comuna d'arrest és a la matinada mentre el futur presoner dorm. Els detinguts són registrats i fotografiats abans de que ningú els hi expliqui perquè han estat arrestats i quin serà el seu destí. L'objectiu d'unes primeres hores sense cap mena d'informació sembla especialment dissenyat per a desorientar els desafortunats. Poden passar dies abans de ser interrogat, i un cop davant el policia molts encara no saben quina és la raó de la seva presència allí i què hi fan, la majoria tampoc ho acabaran d'entendre un cop siguin sentenciats i enviats al camp. Si la confessió no s'aconsegueix ràpidament, comencen les tortures, que també són riques i variades, com explica en tot un capítol Solzhenitsyn.

15. L'objectiu dels interrogatoris no és només aconseguir una confessió i si és possible l'acusació d'algun familiar o company, sinó també provocar la desintegració completa de la personalitat. Abans que els captius estiguin en un tren camí de l'est, fins i tot, abans que arribin als primers camps, sovint els anomenats camps de trànsit, ja han estat d'alguna manera “preparats” per a les seves noves vides de treball esclavitzat. Ja saben que no els hi serà garantit cap dret humà, que no tindran cap dret a un judici just o tampoc a ser senzillament escoltats. Ja s'han adonat que el poder de la NKVD és absolut, i que l'Estat disposarà d'ells pel que vulgui. Si a més, han confessat un crim que no han comès, encara tenen una raó més per a menysprear-se. Però tot i que no sigui així, ja els hi han robat qualsevol possibilitat d'esperança.

Comença una nova vida

16. Després d'un viatge en tren, vaixell, a peu i en qualsevol altre mitjà de transport, que pot durar mesos i sota unes condicions infrahumanes, sumant-hi el maltractament dels soldats, aquells presoners que sobreviuen arriben al camp en un veritable estat de xoc. Després de ser rentats, afaitats i vestits com a zeks, comença possiblement el procediment més crític i que més marcarà la seva estada al Gulag: la selecció i segregació en categories de feina. Aquest procés de selecció afectarà tota la seva vida al camp, d'ell en dependrà el tipus de barraca, el tipus de feina i la seva ració de menjar. En conjunt, determina possibilitats de subsistència de cada presoner.

17. Entre 1929 i 1953, existeixen 476 complexos de camps sota el control del Gulag. Però aquest nombre és enganyós, cada un d'aquests complexos està format per dotzenes, fins i tot centenars, de petites unitats de camp. A més, durant l'etapa de Beria com a cap de la NKVD, de 1939 fins a la mort de Stalin, el 1953, les condicions de vida i de treball en el Gulag són molt diverses, poden variar segons l'any però també segons el lloc, fins i tot, dins del mateix complex.

Teòricament des de Moscou es dicten fins als més petits detalls de la vida dels presoners, però a la pràctica, tots els aspectes de la seva vida depenen de les relacions amb els vigilants i els companys de presidi.

18. Quan els treballadors no són a les seves feines respectives, s'estan a l'espai conegut per a tots com zona, és a dir, darrera de la tanca de filferro. Mentre no dormen ni treballen, els zeks poden entrar i sortir de les barraques. Només aquells presoners subjectes al règim de katorga, règim especial establert en el 1943, estan tancats amb clau a les barraques durant la nit.⁷ Si el filat espinós marca la llibertat del zek, el règim determina l'hora de llevar-se, l'hora de marxar a treballar i l'hora de menjar.

19. El dia oficial en els camps comença amb el razvod: el procediment que organitza els presoners en brigades per anar a treballar. Una sirena els desperta, una segona sirena avisava que l'esmorzar a base de sopa, la balanda, s'ha acabat i que comença la jornada laboral. Alineats en files, els presoners es preparen per ser comptats i començar la marxa cap al lloc de feina, mentre els guàrdies fan un crit ritual: “Una passa a la dreta, o una passa a l'esquerra serà considerada un intent d'escapar”, un tret a l'aire i, “En Marxa”.⁸

20. El menjar és el factor clau de supervivència. Els presoners sempre estan escassament alimentats, mantenir-los sempre afamats és una eina de control bàsica per a l'administració del camp. És per aquesta raó que la distribució de les quantitats d'aliment per presoner es converteix quasi en una ciència, l'objectiu no era la seva mort, com ho era en els camps nazis. El presoner havia de menjar el suficient per a sobreviure i poder treballar, però les racions escasses alhora el mantenien sota control.

21. La feina és l'eix central del camp. És l'ocupació principal dels presoners, i la preocupació fonamental dels administradors. Cada dia, la vida està organitzada al voltant de la feina. És difícil generalitzar sobre el tipus de feines que es duen a terme en el Gulag: la imatge del presoner cavant, traient or amb un pic, només és un estereotip. De presoners amb aquestes feines n'hi ha milions, segons les dades dels camps de Kolyma i Vorkuta, però també hi ha, com actualment s'ha descobert, camps a Moscou on els presoners dissenyen avions, camps al centre de Rússia on els presoners construeixen i dirigeixen plantes nuclears, camps de pesca a la costa del Pacífic, i granges col·lectives al sud de l'Uzbekistan.

22. Però tot i que les feines varien segons els Gulag, també hi ha divisions dins d'un mateix camp en dues categories: aquells assignats a obshchie raboty -treballs generals- i els pridurki, un mot habitualment traduït com a “fiables”. Aquests últims tenen un estatus especial. Els treballs generals, que abracen l'àmplia majoria dels presoners, són exactament com el mateix nom indica: feines que físicament suposen un treball molt dur i sense necessitat de cap mena de qualificació. Cada un d'aquests treballadors és assignat a una brigada: un grup que pot anar de quatre a quatre-cents zeks, amb qui treballen, mengen i amb qui comparteixen la barraca per a dormir. Cada brigada està dirigida per un cap, generalment conegut com a brigadier, un dels fiables, un treballador amb un estatus elevat que és responsable de la feina i ha d'assegurar-se que l'equip assoleixi les xifres de producció obligatòries. La vida d'un presoner depèn molt o

7. A partir de 1948 els presoners sota el règim de katorga van ser instal·lats en uns camps exclusivament per a ells.

8. Applebaum, Anne, *Gulag. A History of the...*, p.186.

quasi totalment de la seva brigada i del seu brigadier. D'aquests n'hi ha de tot tipus, la seva actitud és cabdal, perquè a ningú li preocupa si un presoner té algun problema o pateix per alguna cosa, només importa si compleix els objectius de feina establerts.

23. Un altre factor de vital importància per als presoners són les temperatures. Les condicions climatològiques i les possibilitats de superar-les. La normativa assigna a cada presoner molt poca roba per protegir-se del temps. El 1943, per exemple, l'administració central del Gulag ordena que els presoners rebin, entre altres coses, una samarreta d'estiu (que ha de durar dues temporades), uns pantalons d'estiu (per a dues temporades), una jaqueta de cotó d'hivern (per a dos anys), uns pantalons reforçats d'hivern (per a divuit mesos), unes botes de feltre (també per a dos anys), i roba interior per a nou mesos. A la pràctica, tampoc reben tot aquest vestuari miserable. Segons les inspeccions que regularment es fan les existències de roba i sabates sempre són insuficients.

24. Però les temperatures extremadament fredes d'aquesta zona no són l'únic problema a l'hora d'intentar complir amb les exigències de feina imposades. El problema més greu, que no és exclusiu del Gulag sinó que existeix a tota la Unió Soviètica, és que els objectius de producció fixats per l'administració són impossibles d'assolir, tot i que Moscou mai acceptarà la irracionalitat de les quotes de producció que imposava. Els zeks se'ls porta al límit de les capacitats humanes, la seva mort no és l'objectiu però sovint és la conseqüència més habitual.

25. El fet que aquests camps tinguin com a objectiu principal la utilització de mà d'obra esclava, suposa la necessitat de mantenir tota una estructura, una logística i una administració destinada a mantenir en vida als presoners. Així, des de Moscou s'han de regular les feines, les jornades laborals, el menjar, la roba i fins i tot, algunes distraccions. Aquesta és una diferència fonamental respecte als camps de Hitler. Aquí l'objectiu és mantenir al presoner en vida, i això comportava tota una normativa darrera.

Les sortides del Gulag

26. Les vies de sortida del Gulag són tres, la mort, l'evasió i l'alliberament. La primera de totes és la més habitual, mentre que les altres dues ràpidament es converteixen en un miratge més que no pas una realitat. L'espurna de l'alliberament no començarà a aparèixer fins a la mort del dictador, i tot i així, per a molts acaba passant sense cap canvi. La mort en els camps acaba perdent la seva importància i es transforma en una de les fases d'un cicle de producció. El presoner aviat perd la por i el respecte a la mort, per a molts és interpretada com un alliberament: el detingut ha perdut el dret a la vida, però també ha perdut el dret a morir.

27. Els presoners poden morir de fam i també a la feina, per les nul·les condicions de seguretat a les mines i fàbriques. Malalties com el tifus també causen milers de morts. Un gran nombre de presoners aconsegueix suïcidar-se. Per a les autoritats del camp, és absolutament indiferent com i perquè moren, allò que realment els importa és mantenir en secret les taxes de mortalitat: aquell administrador de camp que tingui unes taxes massa altes és castigat. Tot i que el nombre de morts es registren, aquests registres quasi mai són fiables. D'una manera o una altra, el comandant del camp s'assegura que els metges encarregats de registrar la mort d'un presoner no escriguin el mot "fam" com la causa principal. Però sovint, la solució més fàcil és no registrar la mort, els formularis no s'omplen, i per tant els parents no reben mai cap notificació. Tal i com explica Anne Applebaum, en les zones on hi ha hagut camps, encara es pot observar avui en dia evidències de tombes comunes. A vegades la gent que hi viu hi ha

construït un monument commemoratiu, però la majoria de les vegades no hi ha cap tipus d'indicació. Els noms, les vides, les històries individuals, les connexions familiars, les històries particulars, s'han perdut del tot.

28. Una de les tècniques més habituals dels presoners per a la supervivència és la tufta, és a dir, estafar al cap. Una pràctica que tampoc és exclusiva del Gulag, sinó que amb el temps es va fent cada cop més habitual a tot l'espai soviètic. Una antiga dita, “Ells fan veure que ens paguen i nosaltres fem veure que treballem”, pot ser escoltada en qualsevol de les llengües què formen part del Pacte de Varsòvia. Per als presoners però, la principal raó per intentar escatimar qualsevol esforç a la feina és bàsicament la supervivència. Amb poca roba, poc menjar, temperatures extremes i maquinària obsoleta i trencada, evitar la feina pot convertir-se en la clau de la seva salvació. Hi ha altres mètodes de supervivència, alguns presoners opten per la col·laboració, molt útil per al règim. Alguns són temptats pels mateixos guàrdies prometent-los privilegis. Són els fidels. N'hi ha de molts tipus: els treballadors especialitzats fidels, normalment són especialistes amb habilitats, enginyers, mecànics, geòlegs. Però el més habitual són fidels que han aconseguit el seu càrrec a canvi de qualsevol favor, i que normalment exerceixen de brigadiers, o han aconseguit alguna feina dins de la zona i a cobert, sense haver de sortir del camp i a la intempèrie per anar a treballar. A diferència dels camps nazis, aquí els privilegiats no han de formar part d'una ètnia especial. En teoria, qualsevol es pot convertir en fidel, de la mateixa manera que qualsevol es pot acabar convertint en guàrdia. De fet, hi ha una gran mobilitat entre els dos grups, tot i que habitualment és molt més senzill per un criminal que per un polític, ja que el sistema soviètic creia que la rehabilitació d'aquest últims és molt més difícil, si no impossible: un pres polític difícilment es transformarà en un “fiable”.

29. Escapar dels camps soviètics, explica Solzhenitsyn és una “una empresa per a gegants, però per a gegants condemnats”. Els camps estan construïts per evitar qualsevol intent d'evasió, d'aquí les tanques de filferro o les torres de vigilància. Però sovint aquestes mesures són innecessàries. Les temperatures fan una feina extraordinària, durant deu mesos a l'any estan sota zero, juntament amb la geografia. Tampoc hi ha lloc on anar, les barreres més infranquejables són els centenars de quilòmetres de taigà o de tundra i la població local, si és que n'hi ha. Si durant el període tsarista la població local estava disposada a ajudar als desterrats, amb Stalin la situació canvia del tot, no pel fet que es creguin la propaganda del règim, sinó més aviat perquè s'arrisquen a acabar amb una sentència igual o més llarga que la del mateix presoner. Tot i així, la fantasia d'una evasió juga un paper molt important en la vida de molts presoners, el somni es converteix per a molts en un puntal clau per a la seva supervivència, tot i que mai no ho arribin a intentar.

30. Si escapar és quasi impossible, la rebel·lió també és impensable. Possiblement aquells que han tingut més força per aconseguir canviar algunes coses són els primers presoners polítics, quan encara tenien alguns privilegis i un estatus superior al dels criminals. Una vella tradició de protesta són les vagues de fam, sobretot dutes a terme pels socialdemòcrates, els anarquistes i els menxevics empresonats a les primeries dels anys vint. A mitjans dels anys trenta alguns presoners intentaran recollir aquesta tradició i a Vorkuta, per exemple, es realitzarà una vaga de fam, que segons els arxius durarà 132 dies. Els vaguistes demanaran ser separats dels criminals, una jornada laboral de vuit hores i millores en la dieta. En un principi aquestes propostes són acceptades, però curiosament a finals de 1938, tots els participants han mort. No serà fins a mitjans de 1950, que aquestes vagues començaran a tenir una força considerable.

La Nomenklatura del Partit i l'Exercit

31. Però el terror no es limita als camps del Gulag sinó que s'escampa per tota la societat. Als camps també hi arribaran alts càrrecs de la nomenklatura i de l'exèrcit. El Partit és l'Estat: estableix i defensa la única ideologia permesa, mentre suprimeix i manté sota el seu control altres institucions com l'Església, promulgant un sistema de creences nou, on hi tenen cabuda noves imatges a idolatrar i nous dimonis. El partit acaba cooperant amb el Terror, convertint-se així en un element actiu de la seva pròpia destrucció, duent a terme mesures polítiques que desorganitzen el règim i fracturen la societat. A la dècada dels trenta, gran part de l'idealisme inicial ha desaparegut o s'ha anat transformant, a mesura que els revolucionaris bolxevics es converteixen en funcionaris públics. El Gran Terror té molts components i aspectes: conflictes socials i de classe, suposades amenaces estrangeres, actituds i creences populars, a més de la personalitat de Stalin i la por d'una classe política disposada a tot per defensar el seu lloc a la societat.

32. Des de principis de la dècada dels anys vint, els líders del partit amb dedicació professional plena s'han anat convertint en els administradors del país, començant així un procés de formació d'un estrat social de funcionaris públics. Aquest segment governant del partit, la seva elit, adquireix una progressiva consciència de la seva condició de grup aïllat de les bases del partit i de la població en general. Amb el temps, aquesta nomenklatura gaudeix de més poder, prestigi i privilegis. Tècnicament el mot “nomenklatura” designa “la llista de llocs que requereixen de la confirmació d'un òrgan superior del partit per al seu nomenament”. Així, la nomenklatura del Comitè Central és la llista dels alts càrrecs la confirmació dels quals, és competència exclusiva del mateix Comitè. Tot i així, el terme s'acaba convertint en un nom col·lectiu referit a la totalitat de l'estrat governant del propi partit.

33. Els interessos de la nomenklatura són diversos. Per una part protegeixen la seva posició com a elit, per tant és fonamental el manteniment del règim. Si aquest cau, ells també. Si són suficientment autoritaris i exclusius, poden mantenir a resguard les fortunes personals. En la concepció del món que han ajudat a construir, el futur de la humanitat depèn del socialisme. I el socialisme, al mateix temps, depèn de la supervivència de l'experiència revolucionària soviètica. És fonamental doncs, mantenir el règim soviètic unit, fèrrimament disciplinat i capaç de controlar la societat. El poder de la nomenklatura s'equiparava al bé pel país.

34. Stalin és simultàniament el creador, el producte i el símbol de la nomenklatura. Ell, com a cap del personal del Comitè Central, controla els nomenaments més importants. Però també és un producte i un representant del nou estrat funcional. Stalin necessita de la nomenklatura i la nomenklatura necessita de Stalin. Representava el símbol de la unitat, de la meta col·lectiva i d'una orientació política infal·libre, i aquesta és la imatge que es vol projectar al públic. Però a l'interior d'aquest grup reduït de privilegiats també hi ha lloc per al conflicte. Els cismes del partit no són però necessàriament ideològics, ja no existeix una clivella entre la “dreta” i “l'esquerra”, com ha ocorregut durant la dècada anterior, sinó que els conflictes són horitzontals, d'un estrat a un altre. Les purgues dins del partit serviran a Stalin per mantenir la tensió i el control d'aquest. Si personatges de la categoria de Zinoviev i Kamenev poden caure en l'ostracisme primer, i ser condemnats a mort més tard, qualsevol pot seguir la mateixa sort. Això manté a Stalin al capdamunt. La condició de membre del Partit ja no té cap importància per evitar ser acusat. El testimoni verbal i escrit dels processats, obtingut a través de tortures, interrogatoris inacabables, amenaces als familiars i altres pressions, és fonamental, ja que no poden existir proves materials de la veracitat de les acusacions. El mateix passa dins l'Exèrcit, Stalin s'encarrega de traslladar les seves ànsies de vigilància, control i neteja a l'Exèrcit, amb

l'excusa de l'existència d'una “quinta columna” al seu interior. Els comandants de l'Exèrcit són l'última força, deixant de banda la NKVD, capaç d'enderrocar a Stalin i apoderar-se del control del país. A més encara hi ha en la seva estructura oficials que provenen de l'exercit tsarista, i d'altres han estat promocionats per Trotski. Fa més de quinze anys que aquesta institució col·labora estretament amb l'exèrcit alemany en el terreny tàctic i tecnològic, i qui sap si també en l'ideològic. Stalin desconfia especialment del comandant suprem, el mariscal Tukhatxevski. Els oficials sospitosos són enviats a altres països com a agregats, fet que el 1937 permetrà que siguin acusats d'espies. D'acord amb un informe de l'any 1938, es veuen afectats per la primera purga uns quaranta mil oficials. Altres informes elaborats durant l'era de Khrustxov afirmen que sí bé durant la Segona Guerra Mundial moren milers de generals soviètics, la quantitat de generals morts durant el període de pau de Stalin és més elevada. Segons les dades recopilades per Walter Laqueur, l'Exèrcit Roig va perdre a tres dels seus cinc mariscals, 15 dels 16 comandants de l'exèrcit i 60 de 67 comandants, així com 136 d'un total de 199 comandants de divisió que foren assassinats. Quasi tots els homes que moren en aquesta gran purga, són rehabilitats posteriorment, un cop mort Stalin. Amb la invasió alemanya de 1941, els seus recanvis s'han de buscar ràpidament entre els cossos inferiors de l'Exèrcit. L'octubre de 1941, mentre 300 oficials experimentats estan retinguts a la presó de Lubyanka a Moscou, els batallons que estan en lluita a primera línia estan dirigits per tinent sense cap mena d'experiència.

35. Els enemics de classe no tenen, doncs, uns atributs específics, com passava en el cas de l'Alemanya nazi. A la URSS de Stalin qualsevol es pot convertir en un enemic, qualsevol pot acabar en un camp o exiliat a Sibèria, i de fet, milions hi acaben. El terror soviètic és políticament arbitrari, però tal i com explica Reiman,⁹ socialment té una funció cabdal: fer dels ciutadans súbdits i obedients, arribant inclús a les institucions més importants del país, a l'Exèrcit Roig i al propi partit. En la societat soviètica tant es pot ser víctima com botxí. La violència dels uns sobre els altres esdevindrà un fet quotidià, essent part integrant del Terror.

148

36. La majoria dels camperols del període tsarista es converteixen de la nit al dia en població urbana, d'altres neixen en pobles allunyats de la Sibèria dins d'un camp del Gulag i passen els seus primers anys de vida envoltats de tanques de filferro i de guàrdies armats, sense possibilitat de conèixer una altra forma de vida. El terror esdevé una eina per a la modificació violenta de les condicions de vida i de treball de milions de persones, assolint un caràcter fonamental d'instrument social. Qualsevol comentari, per innocent que sigui, pot suposar una sentència de deu anys. La societat s'acostuma a les desaparicions estranyes d'amics i familiars que han estat enviats a Sibèria o executats sense cap mena de notificació. De tots aquests casos n'hi ha milers enregistrats, encara avui en dia, en la memòria dels antics ciutadans soviètics.

Bibliografia

Applebaum, A., *Gulag. A History of the Soviet Camps*, Londres, Allen Lane. The Penguin Press, 2003. Traduït al castellà, Barcelona, Debate, 2004.

Arch Getty, J & Naumov, Oleg, *La lògica del terror*, Barcelona, Crítica, 2001.

Broué, L., *Los procesos de Moscú*, Barcelona, Anagrama, 1964.

Chinsky, P., *Staline. Archives inédites 1926-1936*, París, Berg International Editeurs, 2001.

9. REIMAN, M., El nacimiento del estalinismo, Barcelona, Crítica, 1982 (pp. 211-222).

- Conquest, R., *The Great Terror. Stalin's purgue of the thirties*, Londres, Macmillan, 1973.
- Fitzpatrick, S., *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930's*, Oxford, Oxford University Press, 1999.
- ID. (ed.), *Stalinism. New Directions*, Londres, Routledge, 2000.
- Laqueur, W., *Stalin. La estratègia del Terror*, Barcelona, Ediciones B, 2003.
- Marcou, L., *Stalin. La vida privada*, Madrid, Espasa, 1977.
- Medvedev, Z.A. & Medvedev, R., *The Unknown Stalin*, New York, I.B. Tauris, 2003.
- Montefiore, S. Sebag, *Stalin. La corte del zar rojo*, Barcelona, Crítica, 2004.
- Musée D'ethnographie De Genève, *Goulag, le peuple des zeks*, Ginebra, Infolio, 2004.
- Pipes, R., *Russia under the Bolshevik Regime, 1917-1924*, Londres, Fontana Press, 1995.
- Reiman, M., *El nacimiento del Estalinismo*, Barcelona, Crítica, 1982.
- Shukman, H. (ed.), *The Blackwell Encyclopedia of The Russian Revolution*, Oxford, Blackwell Publishers, 1988.
- Solzhenitsyn, A., *One day in the life of Ivan Denisovich*, Londres, Signet Classic, 1963.
- ID. *Archipiélago Gulag (1918-1956)*, Barcelona, Tusquets Editores, 1998.
- Ward, C. (ed.), *The Stalinist Dictatorship*, Londres, Arnold, 1998.

©XAVIER
ORTECA